

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

ТОРОПЦЕВА Альона Ігорівна

УДК 930.2:82-94

**УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ ОЧИМА ШАРЛЯ ДЮБРОЯ:
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ МЕМУАРІВ «DEUX ANNÉES EN
UKRAINE (1917-1919)»**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Томозов Валерій В'ячеславович,
Інститут історії України НАН України,
зав. сектору генеалогічних та геральдичних
досліджень.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Войцехівська Ірина Нінелівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри історії мистецтв;

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Любовець Надія Іванівна,
Інститут біографічних досліджень
Національної бібліотеки України
імені В.І. Вернадського,
зав.відділу теорії та методики біобібліографії.

Захист відбудеться «22» грудня 2017 року о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.235.01 в Інституті історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Автореферат розісланий _____ 2017 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, професор

О.І. Гуржій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Процес українського державотворення впродовж історії мав доволі складний характер, а проблема національного визначення народу України завжди була загостреною, зокрема в період Першої світової війни та української революції. Саме тому для істориків є важливим не тільки дослідження внутрішнього перебігу державної ситуації, а й окреслення загального образу України, що склався за кордоном. Іноземні мемуари демонструють, якими були Україна та український народ в очах інших держав, чи розглядали вони її як суб'єкт міжнародних відносин, чи мала українська держава перспективи для незалежного розвитку. Ці аспекти є важливими в контексті аналізу історії становлення України, а також національної ідентифікації українського народу, адже однією з головних умов незалежного функціонування держави є її визнання іншими міжнародними суб'єктами.

Події 1917-1919 рр. багато в чому перегукуються з сучасною державно-політичною ситуацією в Україні, тому дослідження того періоду є актуальним, зокрема у контексті його бачення іноземними громадянами. В Україні іноземна мемуаристика не була предметом спеціального історичного дослідження майже до кінця ХХ ст., зокрема тому, що твори іноземних авторів не були перекладені і достатньо відомі на теренах країни, а відтак не привертати уваги вчених.

Для дослідників історії значну цінність представляють не тільки мемуари видатних політичних та суспільних діячів, що стали безпосередніми «творцями історії», а й мемуари пересічних громадян, які не мали яскраво вираженої політичної заангажованості, що часто трапляється в мемуарних творах перших.

Одним із яскравих прикладів жанру мемуарної літератури є спогади французького викладача та суспільного діяча Шарля Дюброя «Deux années en Ukraine (1917-1919)» («Два роки в Україні (1917-1919)»), який упродовж майже двох років перебував на території України та був безпосереднім очевидцем військових і суспільно-політичних подій того періоду. Мемуари було видано у 1919 р. у Парижі видавництвом Henri Paulin Editeur (адреса: Paris, rue Rivoli, 3). Рукопис спогадів не зберігся, а публікація 1919 р. донині зберігається в бібліотеці Торонтського університету, куди вона потрапила у 1967 р. разом з іншими виданнями у колекції Кетлін Маділл.

Праця французького автора повністю присвячена Україні та українському народові, що складає його головну історичну цінність як для дослідження вітчизняної історії, так і для аналізу іноземного бачення України як самостійної держави. У своїй роботі він не просто надав власні спостереження і спогади, а й ретельно проаналізував усі сфери життя українського суспільства: політичну ситуацію у державі, стан та перспективи

української економіки, культури, а також приділив увагу історіографії історії України, що й вирізняє його твір з-поміж інших мемуарних джерел подібної тематики.

Мемуарний твір «Deux années en Ukraine (1917-1919)» ще не було перекладено українською мовою, тому в дисертації автор послуговується власним перекладом твору з французької мови українською, і, відповідно, зроблено на нього посилання.

Тему мемуарів іноземного походження в Україні було висвітлено лише в небагатьох окремих наукових працях, а спогади французького викладача Ш. Дюброя загалом досі не досліджувалися в Україні та навіть не відомі через відсутність перекладу. Саме тому недостатнє вивчення означеної проблеми робить необхідним її наукове опрацювання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної теми відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України «Спеціальні історичні дисципліни в контексті розвитку європейської науки» (державний реєстраційний номер 0115U002126).

Мета дослідження: розглянути мемуари Ш. Дюброя «Deux années en Ukraine (1917-1919)», визначити ступінь їхньої достовірності та об'єктивності, здійснити компаративний аналіз указанного твору з іншими іноземними мемуарами, що висвітлюють подібну тематику, а також визначити головні підходи громадських та політичних діячів до оцінки подій в Україні на початку ХХ ст.

Виходячи з мети роботи було поставлено такі **завдання:**

- визначити основні риси мемуарних творів іноземного походження;
- проаналізувати текст мемуарів «Deux années en Ukraine (1917-1919)»;
- охарактеризувати змістове наповнення мемуарів Ш. Дюброя та мемуарів іноземного походження як джерел з історії України початку ХХ століття;
- дослідити, як Ш. Дюброй розглядав особливості суспільно-політичного життя в Україні, стан та перспективи її економіки, проблему національного питання та державної незалежності;
- порівняти відомості мемуарів «Deux années en Ukraine (1917-1919)» з іншими іноземними мемуарами з означених питань для більш об'єктивного дослідження праці Ш. Дюброя та формування візії української держави очима іноземців;
- установити джерелознавчу цінність мемуарного твору «Deux années en Ukraine (1917-1919)» та визначити його місце з-поміж інших джерел з історії України мемуарного жанру.

Об'єктом дослідження є мемуари Ш. Дюброя «Deux années en Ukraine (1917-1919)».

Предметом є аналіз змісту та визначення рівня достовірності, суб'єктивності, інформаційного та джерелознавчого потенціалу спогадів Ш. Дюброя з питань української історії, а також проблематики державної визначеності України та національної ідентифікації українського народу.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з лютого 1917 р. (часу прибуття Ш. Дюброя до України) до січня 1919 р. (часу від'їзду французького діяча до Франції). Дослідження виходить за верхню межу та охоплює період Першої світової війни (1914-1918 рр.), оскільки французький діяч упродовж розповіді оглядав державно-політичну ситуацію в Україні з початку війни та співвідносив її із сучасним для нього періодом.

Методи дослідження. Під час роботи використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи. До першої групи належать теоретичні (метод сходження від абстрактного до конкретного) та теоретично-емпіричні (методи аналогії, абстрагування, індукції та дедукції). З-поміж спеціальних методів для дослідження обрано хронологічно-проблемний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, системно-структурний методи.

Наукова новизна дисертації зумовлена розробленням джерелознавчої проблеми, яка ще не розглядалася в науковій літературі. Праця Ш. Дюброя ніколи не ставала об'єктом вивчення як джерело з історії України, отже, мемуари уперше вводяться до наукового обігу як джерело. Також зроблено їх джерелознавчий аналіз на предмет змістовності та інформативності як джерела з історії формування та становлення української держави та процесу національної ідентифікації народу України.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його положення і висновки, а також перекладені українською мовою мемуари можуть бути використані для: 1) дослідження процесу формування України як держави, а також безпосередньо її історії періоду Першої світової війни та української революції; 2) подальшого розроблення проблеми місця та ролі України на європейському просторі, а також бачення її перспектив як незалежної та самостійної держави іншими країнами та народами; підготовки наукових досліджень з історії української дипломатії та українського державотворення; 3) розроблення лекційних курсів, навчальних посібників, хрестоматій з джерелознавства, історії України, історії міжнародних відносин; історії зовнішньої політики України та державотворення в Україні.

Апробація результатів роботи. Основні положення та результати наукового дослідження були апробовані на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: П'ятнадцятих джерелознавчих читаннях (присвячених 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки) (Київ, 4 листопада 2014 р.), на VIII Міжнародній науковій конференції «Дні науки історичного факультету» (Київ, квітень 2015 р.), на XIII Міжнародній науковій конференції «Шевченківська весна – 2015» (Київ, квітень 2015 р.), на Міжнародній конференції «Перша світова

війна в історичній долі народів Центрально-Східної Європи» (Львів, 2014 р.), на Шістнадцятих джерелознавчих читаннях «Архівна наука і освіта в незалежній Україні» (Київ, 24 листопада 2015 р.), на Сімнадцятих джерелознавчих читаннях, присвячених 150-річчю з дня народження Михайла Грушевського (Київ, 16 листопада 2016 р.), на Міжнародній науково-практичній конференції «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи» (Баку, 27-28 жовтня 2016 р.)

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 9 публікаціях: 8 статей у провідних фахових виданнях України; 1 – у наукометричному виданні.

Структура дисертації. Структура роботи складається зі вступу, чотирьох розділів, які поділяються на дванадцять підрозділів, висновків, списку джерел і літератури, додатків. Загальний обсяг роботи складає 262 сторінки, з них основного тексту – 182.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено хронологічні рамки, простежено зв'язок з науковими програмами, планами, темами, з'ясовано наукову новизну дисертації та її практичне значення, наведено відомості про апробацію результатів роботи.

У **першому розділі «Історіографія, джерельна база та методи дослідження»** проаналізовано вітчизняну та іноземну історіографію та окреслено методологічне підґрунтя дисертації. Розділ складається з двох підрозділів.

У підрозділі **1.1. «Стан дослідження проблеми»** розглядаються роботи вітчизняних та зарубіжних науковців у галузі джерелознавства, зокрема мемуаристики. Центральними питаннями в працях з теорії мемуаристики на сьогодні залишаються питання класифікації мемуарів, їх критики, а також визначення їх місця в системі історичних джерел. Серед напрацьовань українських істориків можна виділити роботи І. Войцехівської, У. Єловських, М. Казьмирчук, С. Калакури, Ю. Каліберди, Б. Корольова, Н. Любовець, А. Малика, В. Пархоменка, Р. Пирого, Ю. Щербака, які займалися дослідженням вітчизняної мемуарної спадщини. Зарубіжна історіографія представлена працями російських науковців С. Нікітіна, М. Рум'янцевої, Є. Макаренка, Т. Краєвої, Т. Гусевої, що досліджують питання особливостей та критики мемуарів як історичних джерел, та західних авторів Ж.-П. Барде, Дж. Волек, Р. Деккера, М. Кассана, С. Муссе, які вивчають мемуарні джерела як квінтесенцію літературних та історичних творів, а також наполягають на терміні «его-документи».

Наукову джерелознавчу літературу було умовно розділено на дві групи: праці із загального джерелознавства, які містять основу джерелознавчих

досліджень, дають опис та основну характеристику видів джерел, виділяють основні особливості та джерельні класифікації, тобто надають загальне уявлення про вказану джерелознавчу галузь; праці науковців, які присвячені безпосередньо вивченню мемуарів як історичного джерела. До першої групи можна віднести праці таких вчених-джерелознавців, як М. Чечулін, С. Нікітін, С. Макарчук, М. Рум'янцева, І. Войцехівська та ін. У них надано опис основних видів історичних джерел, зокрема представлено детальну інформацію щодо поняття мемуарів та їхніх особливостей. Мемуарні джерела у загальних працях розглядаються як невід'ємний складовий компонент системи джерел з історії, що доповнюють її, а також безпосередньо деталізують історичне дослідження.

До другої групи джерелознавчої літератури належать роботи В. Голубцова, Л. Деревниної, І. Калиновича, А. Тартаковського, Г. Стрельського, М. Чорноморського та ін., присвячені безпосередньо мемуарам як окремому історичному джерелу особового походження. Так, Г. Стрельський розглядав мемуарні твори як джерела з історії Жовтневої революції в Україні, він також приділяв увагу їхньому критичному аналізу.

У підрозділі **1.2. «Джерельна база та методи дисертації»** характеризуються джерела роботи, провідне місце з-поміж яких посідають мемуари Ш. Дюброя «*Deux années en Ukraine (1917-1919)*». Додатковий масив джерел розділено на дві групи: діловодні документальні джерела та іноземні джерела особового походження. До першої групи віднесені протоколи засідання Правління Київських вищих жіночих курсів, списки професорів, викладачів та службовців Вищих жіночих курсів та особова справа Ш. Дюброя в Київському комерційному інституті. Групу можна характеризувати як внутрішню документацію навчальних закладів. До другої групи належать мемуари іноземного походження, що деталізують та верифікують результати наукового пошуку. Для всебічного вивчення України в першій чверті ХХ ст. та безпосередньо у світлі Першої світової війни всі представлені іноземні мемуари умовно поділено на чотири групи: 1) спогади представників країн Антанти; 2) твори авторів країн Четверного союзу; 3) мемуари держав-спостерігачів; 4) мемуари російських громадян.

До першої групи віднесено твори англійських політичних діячів У. Черчилля, Дж. Уорда, Б. Локхарта, Дж. Б'юкенена, лорда Берті, Д. Ллойд-Джорджа, французьких діячів Е. Евена, Ж. Садуля, М. Палеолога.

До другої групи належать мемуари австро-угорського розвідника М. Ронге та германського імператора Вільгельма II Гогенцоллерна, німецьких військових Е. Людендорфа, Г. Франца, Г. Коппа, Е. фон Фалькенхайна, майора пруської армії К. Ботмера, Е. фон Гепнера, М. Гофмана, В. Мюллера, П. фон Гінденбурга, політичних та державних діячів М. Ерцбергера, Б. фон Бюлова.

До третьої групи відносимо твори польської письменниці С. Коссак-Щуцької, литовського автора В. Станкевича, фінського політичного діяча К. Маннергейма, польських авторів Ф. Пржезицького, Я. Хупки, С. Газела, чеського військовополоненого Я. Ганака, латиських авторів Р. Баузе, І. Вацїєтиса, К. Іокума, словацьких авторів Й. Лабуди, Ф. Мієрного, Ф. Янкеєха, Ш. Штвртецького, угорського полоненого Е. Шика, американського автора А. Вільямса.

До четвертої групи віднесено мемуари російських авторів Г. Лейхтенбергського, О. Редигера, П. Ігнат'єва, О. Верховського, О. Брусилова, В. Шульгіна, В. Канторовича, К. Оберучева, Г. Жукова, О. Спірїдовича, О. Гольденвейзера, Л. Войтоловського.

Також у підрозділі окреслено методологічну базу дослідження, основу якої складають як загальнонаукові, так і спеціальні методи. З-поміж загальнонаукових методів можна виділити метод порівняння, метод сходження від абстрактного до конкретного, метод аналогії, індукції та дедукції, метод абстрагування. Зауважимо, що на базі методу індукції було сформульовано теоретичні знання щодо специфіки та особливостей іноземних мемуарів, визначені основні їхні риси. У процесі написання роботи було застосовано також метод аналізу, метод синтезу, структурно-функціональний метод. З кола спеціальних методів історичного дослідження були обрані хронологічно-проблемний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, системно-структурний методи.

Другий розділ «Географічні межі, економічний потенціал та культурне питання народу України в праці Шарля Дюброя» містить аналіз свідчень мемуариста про Україну та головні сфери життя українського суспільства. Автор мемуарів зупинився на географічному розташуванні України, особливостях її економіки, культурного життя та проблемах національної ідентифікації українського народу. Розділ складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. **«Загальна характеристика та структура праці «Deux années en Ukraine (1917-1919)»** досліджується біографія французького мемуариста, його освіта та професійна діяльність, що позначилося на характері та стилі мемуарів. Про обізнаність автора мемуарів свідчить не тільки специфіка його професійної діяльності, а й стиль його твору, який можна окреслити як науково-художній. Мемуари автора не просто демонструють його спостереження про Україну, а містять докладний аналіз різноманітних державних документів, циркулярів, постанов, універсалів Української Центральної ради, витягів із засобів масової інформації, зокрема з газети «Киевская мысль», численних творів української літератури тощо. Жанр твору «Deux années en Ukraine (1917-1919)» можна охарактеризувати як комбінований, тобто такий, що містить елементи мемуарів та дослідницької праці. Мемуари можна умовно розділити на дві складові частини:

безпосередньо спогади Ш. Дюброя про своє перебування в Україні та дослідницька частина з елементами мемуарів.

Мемуари французького діяча складаються з трьох основних частин. Перша частина має назву «Моя подорож до України» («Mon séjour en Ukraine») і поділяється на двадцять шість підрозділів. У цій частині автор описував свої враження від подорожі Україною, від її народу, а також розповів про суспільно-політичні події 1917-1918 рр., очевидцем яких він став. Друга частина під назвою «L'Ukraine» («Україна») складається з дев'ятнадцяти підрозділів та містить загальну довідкову інформацію про українську державу. Автор зупинився на територіальних межах України, її географії, гідрографії, орографії, природних ресурсах та економіці. Третю велику частину свого мемуарного твору під назвою «Les Ukrainiens» («Українці») Ш. Дюброй повністю присвятив українському народу. Автор розмірковував над українським менталітетом, над тими відмінними рисами, що відрізняють українців від інших народів, зокрема від росіян, а також проаналізував можливі шляхи та перспективи розвитку держави України та українського суспільства. Ця частина складається з дев'яти підрозділів.

Підрозділ **2.2. «Огляд географічних умов України та її соціально-економічної історії»** присвячений аналізу свідчень Ш. Дюброя про географію України, її природні ресурси, а також про стан української економіки. Ш. Дюброй перерахував землі, що входили до складу України, докладно схарактеризував ландшафтні особливості України. Мемуарист проаналізував особливості української географії, а також визначив їхню роль в економічному житті країни та зазначив майбутні її економічні перспективи. Автор значну увагу приділив питанню економіки України, що, за його словами, є одним з основоположних чинників її державного становлення. У роботі схарактеризовано значну кількість галузей української економіки: сільське господарство, промисловість, торгівлю, що є цінним не тільки для дослідження економічної історії української держави, а й для визначення загальної візії громадянина Франції на Україну як самостійну державну одиницю.

У підрозділі **2.3. «Аналіз історичних та етнографічних особливостей українського народу»** аналізується бачення французьким мемуаристом місця та ролі України в Європі, її історії та проблеми національного визначення українського народу. Автор акцентує увагу на етимології назви Україна, намагаючись таким чином довести її прадавні витоки. Він трактував назву «Україна» як «держава на кордоні Європи», а не прикордонна частина території іншої країни – Польщі чи Росії. Саме таким чином французький автор відокремив українську державу від інших та співвідніс походження її назви з географічним розташуванням. Ш. Дюброй різко відкидав думки щодо єднання українських територій із Московським царством у XVI ст., а надалі – із Російською імперією, що характеризує його точку зору як проукраїнську.

Ш. Дюброй, перебуваючи в Україні, далеко не поверхово вивчив український народ, його національні риси, менталітет, що підтверджують порівняння його описів із дослідженнями інших науковців. Лише з власних спостережень автор співвідніс відмінності українського та російського народів і відокремив корені їхнього походження. Аналіз розповідей француза свідчить про його симпатію до українців, його співпереживання до них у контексті подій, які відбувалися на той час на соціально-політичній та військовій аренах.

Ш. Дюброй також приділив увагу українській історії та історіографії, що репрезентовано в характеристиці основних етапів становлення української історичної науки, яка, на думку автора, бере свій початок з літератури (історичних пісень, легенд). Автор наголошував також на роботах сучасних йому істориків – М. Драгоманова, В. Антоновича, М. Грушевського.

Підрозділ 2.4. «Культурне життя українського суспільства у мемуарному творі Ш. Дюброя» висвітлює враження мемуариста про українську культуру. Саме її він вважав головним чинником формування національної самосвідомості українського народу. В культурі України автор вбачав душу народу, його ментальність та мораль. Французький діяч наголошував на тому, що Україна передусім має пишатися своєю самобутністю та культурною нагхненністю, що виявляється в характері літературного жанру, театру тощо. Ш. Дюброй брав до уваги важкі умови формування української самобутньої культури. Саме культура відображає складний процес формування української свідомості та ідентичності, історію становлення української нації. Зауважимо, що мемуарист ознайомився із творами таких українських авторів, як Т. Шевченко, І. Котляревський, П. Куліш, П. Гулак-Артемовський, І. Франко, М. Вороний та ін.

Третій розділ «Відображення процесу українського державотворення 1917-1919 рр. у праці «*Deux années en Ukraine (1917-1919)*» Шарля Дюброя» містить аналіз свідчень французького мемуариста про державно-політичні та військові події в Україні 1917-1919 рр. Ш. Дюброй у мемуарах значну увагу приділив військово-політичній ситуації в Україні, описавши не тільки основні політичні події в державі і в Європі загалом, а й власні спогади про військову ситуацію в країні, безпосереднім очевидцем якої він був. Автор надав описи становища Галичини, Києва під час військових дій, характеризував загальну соціально-економічну ситуацію в Україні. Особливу увагу французький викладач приділив більшовикам та витокам більшовицької ідеології, до якої ставився вельми негативно як представник Союзної держави. Саме більшовиків автор звинувачував у більшості бід України та українського народу, а також держав Антанти. Аналізуючи військово-політичну ситуацію в Україні, автор у пошуках передумов та причин окремих подій заглибився в дослідження ментальності українського народу. Саме вона, на його думку, впливала на перебіг більшості державно-політичних подій в Україні. Історично український народ прагнув свободи,

незалежності своєї країни, збереження національного коріння, мови, культури та традицій. Ці прагнення, на думку Ш. Дюброя, сприяли укоріненню та зміцненню національної самоідентифікації українців та активізації їхньої боротьби за незалежність України.

У підрозділі **3.1. «Доба визвольних змагань очима французького мемуариста»** описано перші враження французького мемуариста від Києва, мешканців міста, його роздуми про ситуацію в Україні до, під час та після революції в Росії. Автор значну увагу приділив Українській Центральній Раді: її створенню, приходу до влади, відносинам із Тимчасовим урядом, її внутрішній та зовнішній політиці.

Ш. Дюброй зупинився також на особах окремих політичних діячів України, зокрема С. Петлюрі, лояльне ставлення до якого автор постійно підкреслював. Він високо оцінював його державну діяльність, військову політику та його постать загалом. С. Петлюра зображується автором як героїчна персона, патріот України та захисник права українського народу на національне самовизначення. Описавши події 1917 р. у Києві та повалення Центральної Ради, Ш. Дюброй продовжив свою розповідь приходом до влади в Україні П. Скоропадського, якого він вважав прихильником німецького мілітаризму та політику якого жорстко критикував, у жодному разі ніяк не ототожнюючи її зі спрямуваннями української політичної еліти. Автор із жалем доповідав про важкі умови для формування і становлення вільної та незалежної України, говорить про «глибоке витоптування прав народу» і «презирство до нього» за уряду гетьмана. Унаслідок в Україні назрівають протести та бунти проти гетьманату та німецького втручання, що призводить до повалення уряду П. Скоропадського та встановлення влади Директорії.

Підрозділ **3.2. «Українська ментальність та національна самоідентифікація як рушійний чинник у становленні державності України»** висвітлює роздуми Ш. Дюброя про характер українців та його вплив на державно-політичні процеси 1917-1919 рр. Саме патріотизм українського народу, його безмежна любов до своєї Батьківщини та відданість їй стали, на думку Ш. Дюброя, основоположними чинниками у військово-політичних процесах в Україні 1917-1919 рр. Ці риси автор від самого початку вважав особливостями української нації, що на ментальному рівні відрізняють її від російського та польського народів. Ш. Дюброй наголошував, що саме завдяки прагненню до визнання та свободи і збереженню національних почуттів народ України так завзято йшов до своєї незалежності.

Будучи громадянином Франції, Ш. Дюброй різко негативно ставився до Німеччини та її зовнішньої політики, що було зумовлено подіями Першої світової війни. Україна для Франції становила значну політичну та економічну цінність, що уможливило яскраву французьку пропагандистську діяльність в Україні впродовж війни. Тому його реакція, як і реакція Франції

щодо підписання угоди в Брест-Литовську була відповідною. Незважаючи на це, саме бажанням народу зберегти свою самостійність від більшовиків та зміцнити свій незалежний статус автор виправдовував вчинок українського уряду.

У четвертому розділі «Українське питання та українці в іноземній мемуаристиці» представлено огляд мемуарів інших іноземних авторів, у яких подано інформацію про українські землі. Різні сфери життя українського суспільства – економіка, політика, національне та державне визначення України, війна 1914-1918 рр., соціальні проблеми, культурний та духовний розвиток – у спогадах іноземних авторів подано з різних точок зору, аналіз яких робить дослідження більш детальним, об'єктивним та поглибленим. Саме зіставлення та порівняння іноземних спогадів із мемуарами Ш. Дюброя дозволяють більш глибоко проаналізувати погляди французького діяча. Для змістовного дослідження бачення України іноземними авторами мемуари проаналізовано за тематичним принципом; виокремлено погляди іноземців щодо економічного розвитку українських земель (підрозділ 4.1. «Висвітлення стану української економіки у мемуарах іноземців»), спогади авторів про державно-політичну ситуацію в державі (підрозділ 4.2 «Суспільно-політичні події 1914-1918 рр. в Україні в зарубіжній мемуаристиці»), їхні позиції щодо проблеми українського національного та державного питання (підрозділ 4.3 «Відображення українського питання в закордонній мемуарній спадщині»), а також спогади про військові події 1914-1918 рр. (підрозділ 4.4 «Військово-політичні події 1914-1918 рр. на теренах України в спогадах іноземних авторів»).

У **Висновках** узагальнено результати дослідження та викладено основні положення, що виносяться на захист.

1. Мемуарні твори є невід'ємною частиною основного масиву джерел з історії. Їх основними рисами є індивідуалізація, суб'єктивізм, емоційна змістовна забарвленість джерела, специфічність. Саме ці риси й визначають унікальність мемуарних джерел. Опрацювання наукової літератури з означеної проблеми засвідчує наявність класифікацій різних видів спогадів, а саме: за часом написання (спогади, створені під час подій та створені через роки), за характером викладення (усні та письмові), за формою написання (щоденники, спогади, автобіографічні записи, літературний запис), за авторством написання (мемуари суспільних і політичних діячів, військові та купецькі мемуари) тощо.

Під час використання мемуарів у процесі історичного дослідження важливим етапом є перевірка їхньої вірогідності. Ця критика розподіляється на такі етапи: з'ясування авторства джерела, визначення мети створення мемуарів, з'ясування часу і місця створення спогадів, визначення форми написання, визначення повноти й достовірності джерела.

2. Особливості та характерні риси іноземної мемуаристики визначено завдяки дослідженню як безпосередньо спогадів Ш. Дюброя, так і інших мемуарів іноземних авторів, був проведений їхній огляд як джерела з історії України, здійснений аналіз спогадів, а також окреслено їхнє значення в історичному дослідженні.

Під час аналізу прикладів спогадів іноземців виділено такі головні риси іноземних мемуарів: 1) *художній стиль написання* – усі без винятку мемуари є самобутніми літературно-художніми творами з наявністю художніх прийомів (епітетів, метафор, порівнянь, уособлення, авторських фраз та скорочень та ін.), діалогів та припущень; наявне виокремлення в текстовому масиві розділів та підрозділів та ін. Зауважимо, що мемуари Ш. Дюброя є унікальним зразком поєднання в одному творі художньої стилістики та країнознавчого дослідження; автор під час розповіді вживав емоційно забарвлені слова, фразеологічні звороти; текст твору характеризує емоційність, вираження авторського ставлення до тих чи тих подій та персоналій; 2) *аналітично-компаративний характер написання* – іноземні автори в процесі написання спогадів використовують порівняльний метод, що зумовлено їхньою належністю до певних країн; яскраво виражене порівняння подій в Україні з ситуацією у власній країні допомагає виявити спільні та відмінні риси; автори наводять також аналіз подій та своє особисте враження та ставлення до того, що відбулося; у багатьох мемуарах, де наведена характеристика тієї чи іншої країни, аналізуються всі державні сфери, а також проводиться паралель із іншими державами. «Deux années en Ukraine (1917-1919)» Ш. Дюброя містить докладний аналіз найрізноманітніших питань, від геополітичних до національно-культурних. Так, окреслюючи географічне розташування України, автор порівнює його із розташуванням сусідніх європейських країн, а також із Російською імперією; він визначив його основні переваги та недоліки, а також загальну роль української держави в європейському просторі; Ш. Дюброй неодноразово порівнював особливості українського та французького менталітету, описуючи військово-політичні події в Україні та реакцію на них українського населення; аналізуючи економічний потенціал української держави, французький діяч наводив порівняльну характеристику основних її економічних показників із показниками окремих регіонів Франції та країни загалом; 3) *нарративний стиль викладу* – виражається в описовій формі написання тексту, що полегшує сприймання інформації та дозволяє поглибитися в деталі подій; саме нарративність є специфічною рисою мемуарів як історичного джерела, що вирізняє їх з-поміж інших. Ш. Дюброй загалом розподілив твір за галузевим принципом, що полегшує сприймання інформації, адже розповідь побудовано логічно й послідовно.

Значення мемуарів іноземного походження унікальне. Було виділено такі аспекти ролі мемуарів у дослідженні історії: вивчення психологічних рис

епохи: головних моральних принципів та суспільних підвалин, вивчення побутових деталей епохи, якісний аналіз окремого історичного факту, аналіз ставлення іноземців до подій в Україні, складання загальної іноземної візії щодо країни та ін. До того ж, мемуари є прикладом літературного жанру, що допомагає людям вивчати історію, читаючи літературні твори.

3. Під час дослідження було проведено роботу безпосередньо із твором Ш. Дюброя «*Deux années en Ukraine (1917-1919)*», здійснено його переклад з французької мови українською, опрацьовано текст джерела та був зроблений джерелознавчий аналіз тексту. Під час критичного опрацювання твору було враховано персону автора, його освітній та культурний рівень, громадянство, політичні та громадянські переконання. Було з'ясовано, що французький громадянин Шарль Дюброй виїхав з Румунії, де він тимчасово перебував у 1916 р., до Києва через нестабільну військово-політичну ситуацію. Завдяки своїм зв'язкам із французьким військовим керівництвом, зокрема із генералом Анрі Бертело, він успішно прибув до України, де швидко улаштувався із родиною. У Києві Ш. Дюброй працював викладачем французької мови та літератури в міських гімназіях, зокрема у Спеціальній гімназії ім. А. Алексєєвої та на Київських вищих жіночих курсах. До того ж, восени 1918 р. його кандидатуру на аналогічну посаду викладача було погоджено із керівництвом Київського комерційного інституту, але до викладання він приступити не встиг через загострення військової ситуації в місті. Будучи громадянином Франції, автор був виразником політичних позицій Антанті: вельми негативно ставився до країн Четверного союзу, зокрема до Німеччини, а також до більшовизму. Зауважимо також на прохолодному ставленні Ш. Дюброя до Росії, що було зумовлено його захопленням Україною та українським народом.

4. Однією з цілей дослідження був аналіз думки автора – громадянина Франції – щодо проблеми визначення України як держави, перспектив її розвитку в державному напрямі, а також окреслення загального бачення країни очима іноземця. Ш. Дюброй упевнено стояв на позиції незалежного статусу України, а також її перспектив подальшого розвитку як окремої держави. Визначене коло питань є актуальним для дослідження історії українського державотворення та становлення України як держави. Отже, було виділено такі аспекти:

- Ш. Дюброй стверджував, що Україна жодним чином не була частиною ні Польщі, ні, тим більше, Російської імперії; до того ж, він трактував назву «Україна» як «державна на кордоні Європи», а не прикордонна частина території іншої країни (Польщі чи Росії). Отже, французький автор відокремлював українську державу від інших та співвідносив походження її назви з географічним розташуванням;
- однією з найважливіших юридичних ознак держави є народ, на чому французький автор неодноразово наголошував; саме тому він акцентував

на питаннях ідентичності української нації та її відмінностей від націй сусідніх держав. По-перше, він зробив висновок про те, що український, польський та російський народи складають абсолютно різні слов'янські групи, які мають зовсім різні морфологічні ознаки: перший належить до адриатичної групи (la groupe adriatique), інші – до вістультської групи (la groupe vislien). Свої висновки він підкріпив науковими дослідженнями відомих антропологів і психологів (Е. Реклю, А. Фульє). Автор наполягав на давній історії походження українського народу, на його ідентичності, а також спростовував ствердження щодо його «штучного створення»;

- Україна має власну історію, окрему від історії Польщі та історії Росії. Автор зупинився на питаннях розвитку української історіографії та на постатях найвідоміших українських істориків, таких як М. Драгоманов, В. Антонович, М. Грушевський, О. Левицький, С. Томашівський та ін. До цього додамо думку французького автора про те, що український народ ретельно та дбайливо зберіг свою рідну мову, свою державну мову, що є запорукою становлення самостійного українського суспільства.
- існування унікальної національної культури українського народу, що, за Ш. Дюброем, є головним важелем формування національної самосвідомості українського народу. Саме через культуру, як зауважував французький діяч, виявляється душа народу, його ментальність та характер, а культурні діячі є виразниками національних почуттів українців.

Французький діяч наполягав на тому, що тільки вільний і незалежний розвиток та існування держави вирішить українське питання, тоді як інший перебіг подій стане поштовхом до агресії та військового протистояння.

Зауважимо, що автор географічно чітко окреслив українські території та перелічив основні її складові, що теж свідчить про докладність його дослідження. У зв'язку з цим Ш. Дюброй приділив увагу характеристиці природних ресурсів України та її економіки, що була, на його думку, одним із основоположних чинників державного становлення країни. Дослідник не приховував свого захоплення природою української держави та її багатствами. Завдяки своїм природним скарбам та ресурсам українські землі, за словами автора, вирізнялися з-поміж інших європейських країн, а за окремими категоріями могли конкурувати із Британією та Францією. Україна, на думку Ш. Дюброя, мала унікальне розташування, що й було основоположним чинником у її складнощах у набутті незалежного статусу. Розглянувши та проаналізувавши провідні галузі української економіки, автор зробив висновок про високий рівень економічного розвитку країни та подальших її перспектив у європейському просторі. Автор наголосив на тому, що, незважаючи на превалюючу роль аграрної сфери, в Україні також розвивалися промисловість (зокрема важка), ремісництво, торгівля тощо.

Україна як держава розвивала також свої зовнішні зв'язки, зокрема налагоджувала стосунки із Францією. Мемуари Ш. Дюброя містять також інформацію про розвиток відносин українського та французького суспільств. На період 1917-1919 рр. французький діяч окреслив два основні напрями взаємодії останніх: по-перше, візити в Україну французьких представників А. Тома та Ж. Пелісьє, які під офіційним гаслом виконання окремих політичних та споглядальних функцій здійснювали спостереження за державою та, певною мірою, розвідувальну місію; по-друге, численні французькі медичні місії в Україну; по-третє, активізація діяльності організації Французький Альянс, що популяризувала Францію в очах українців. Французький автор таким чином ще раз доводить той факт, що європейські держави, зокрема, Франція, розглядали Україну як окрему від Росії країну, а українців чітко відокремлювали від російського народу.

5. Для більш об'єктивного вивчення мемуарного дослідження Ш. Дюброя було проаналізовано низку творів інших іноземних авторів: британських – У. Черчилля, Дж. Уорда, Дж. Б'юкенена, Б. Локхарта, німецьких – Вільгельма II, Г. Франца, Г. Коппа, Е. Людендорфа, В. Мюллера, Е. фон Гепнера, М. Гофмана, М. Ронге, французьких – Ж. Садуля, Е. Евена, М. Палеолога, польських авторів – Ф. Пржезицького, Я. Хупки, С. Коссака-Щуцької, угорського – Е. Шика, литовського – В. Станкевича, російських авторів – Г. Лейхтенбергського, О. Гольденвейзера, В. Шульгина, К. Оберучева, О. Брусилова, Л. Войтоловського, О. Редигера, О. Верховського, О. Спірідовича, В. Канторовича та ін.

У творах окреслена як соціально-економічна (мемуари Е. Людендорфа), так і соціально-політична проблематика історії України періоду Першої світової війни (спогади В. Станкевича, О. Гольденвейзера, С. Коссака-Щуцької та ін.).

Зауважимо, що для більш деталізованого та логічного аналізу іноземні мемуари було розподілено за такими групами: мемуари авторів з країн Антанти, мемуари авторів з країн Четверного союзу, мемуари авторів країн-спостерігачів та окрема група російських мемуарів. Це було зроблено з метою більш об'єктивного дослідження безпосередньо мемуарів Ш. Дюброя, який був представником Франції (Союзної держави). До того ж, мемуарні твори обиралися за подібною тематикою та ідентичним періодом, що надало дослідженню комплексності та системності.

У визначеному колі мемуарів присутній опис таких подій, як канун революції у Києві, соціально-політичне становище української столиці, період влади гетьмана Павла Скоропадського, безпосередньо опис та характеристика Києва, аналіз економічних можливостей України, формування націоналістського руху, головні українські міста, геополітичне значення української держави в Європі тощо.

Аналіз мемуарних джерел іноземного походження дозволив зробити висновки щодо окремих суспільно-політичних процесів, бачення української проблеми очами іноземців.

Так, мемуари У. Черчилля підтверджують загальну налаштованість Антанти щодо подій в Росії та безпосередньо в Україні. Автор чітко виразив своє ставлення до більшовицького режиму та його впливу на життя українців. Зазначимо, що подібної позиції дотримувалися й представники країн Четверного союзу, які негативно ставилися до більшовизму та не бачили перспектив для успішного становлення та розвитку української держави в умовах комуністичної політики.

Зауважимо, що питання більшовизму та його впливу на майбутнє як Росії та України, так й інших європейських країн, дуже цікавило іноземних авторів, як представників Антанти, так і Четверного союзу.

Загалом Україну вони представляють як окрему державну одиницю, вказуючи і саму назву «Україна» і виокремлюючи український народ від російського. Автори досить високо оцінювали українську державу, як в економічному аспекті, так і у суспільно-політичному.

Французькі, англійські, німецькі та австрійські автори віддають належне українському економічному потенціалу, наголошуючи на природних ресурсах України та рівні її господарського розвитку. До того ж, німецька сторона розглядає українські землі як економічно вигідний стратегічний об'єкт, що й обумовлює іноземне вторгнення в Україну.

Можна прослідкувати лояльне ставлення країн Четверного союзу до української держави. Вони розповідали, що Україна вела власну політичну лінію, та стверджували, що російська політична лінія, зокрема більшовизм, була чужими для української сторони.

Французькі автори також бачили всі можливості та перспективи для здобуття Україною незалежності. Вони описували важке становище українського народу, як під царською владою, так і під більшовицькою.

Автори країн-спостерігачів також вбачали в Україні окреме від Росії державне утворення; у своїх творах вони виокремлювали, як народи двох держав, так і території.

Російські представники оцінювали Україну досить неоднозначно. Певна частина росіян виражала своє позитивне ставлення та свідомо відділяла українські землі та народ від російського, інші проявляли різкі негативні налаштування щодо української держави та відкрито заперечували можливе відокремлення України та її незалежність та розвиток як окремої державної одиниці.

6. Отже, мемуари Шарля Дюброя «Deux années en Ukraine (1917-1919)» являють собою цінне джерело з історії України, зокрема до питань українського державотворення, українського національного питання, національної ідентифікації українського народу тощо. Твір містить педусім

інформацію про те, яким чином іноземні держави бачили Україну та ставилися до проблеми її державного визначення, а також стосунків із Росією. Автор докладно описав французьку політику по відношенню до України, а також ще раз підтвердив факт, що Франція та інші європейські країни розглядали Україну як окремий суб'єкт міжнародних відносин, що є важливим для формування загального уявлення про місце української держави в європейському просторі у 1917-1919 рр.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У ТАКИХ ФАХОВИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

1. *Михальська А.І.* Висвітлення у мемуарах Шарля Дюброя історії України періоду Першої світової війни (1914-1918 рр.) // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – Луганськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. – № 21 (256) ч. 2. – С. 25–31.

2. *Михальська А.І.* «Відображення німецької інтервенції в Україну 1918 р. у мемуарах іноземців»// Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2014. – № 7 (290). – С. 63–71.

3. *Торопцева А.І.* Українське питання в європейських мемуарах часів Першої світової війни // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць до 80-річчя доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки Марії Федорівни Дмитрієнко / Відп. ред. Г.В. Боряк; Упорядник: В.В. Томазов. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2015. – Число 26-27. – С. 305–312.

4. *Торопцева А.І.* Військово-політична історія України у мемуарах іноземних авторів (1914-1918) // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – Ужгород: МПП «Гражда», травень 2015. – № 4 (293). – С. 85–92.

5. *Торопцева А.І.* Проблеми формування української нації та становлення державності України за мемуарами Шарля Дюброя // Вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. – Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2015. – № 2 (40). – С. 143–147.

6. *Торопцева А.І.* Суспільно-політична проблематика України у німецьких та британських мемуарах 1914-1918 рр. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – Ужгород: МПП «Гражда», 2015. – № 8 (297). – С. 91–98.

7. *Торопцева А.І.* Мемуари Шарля Дюброя як джерело до історії розвитку української літератури як головного чинника становлення національної

самосвідомості українського народу // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2016. – Вип. 2. Ч.2. – С. 40–44.

8. *Торопцева А.І.* Відображення постатей П. Скоропадського та С. Петлюри у мемуарах Шарля Дюброя // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історичні науки. – Ужгород: МПП «Гражда», 2016. – № 8 (305) – С. 119–125.

9. *Торопцева А.І.* Відображення у мемуарах Шарля Дюброя українського менталітету та правосвідомості як рушійного фактору у процесі становлення державності України (1917-1919 рр.) // Український історичний збірник. – Київ, 2017. – № 19. – С. 385–395.

АНОТАЦІЯ

Торопцева А.І. Україна та українці очима Шарля Дюброя: джерелознавчий аналіз мемуарів «Deux années en Ukraine (1917-1919)».

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Інститут історії України НАН України. – Київ, 2017.

У роботі представлено аналіз мемуарів французького діяча та викладача Шарля Дюброя «Deux années en Ukraine (1917-1919)», присвячених Україні та українському народові. Визначено, що мемуари є комбінованим твором, який одночасно містить елементи спогадів та дослідження. Було проаналізовано ставлення автора до проблеми державотворення в Україні, перспектив її становлення як самостійної незалежної держави та до питання ідентичності українського народу.

Унікальність мемуарів полягає в тому, що автор є представником освіченого та інтелектуального прошарку французької діаспори в Україні та його точка зору політично не заангажована.

Для більш об'єктивного вивчення першоджерела було здійснено порівняльний аналіз свідчень Ш. Дюброя як представника іноземної держави щодо українського питання з мемуарами інших іноземних авторів та науковими працями українських істориків та етнографів.

Ключові слова: мемуари Шарля Дюброя, іноземні мемуари, українське питання, мемуаристика, Перша світова війна.

АННОТАЦИЯ

Торопцева А.И. Украина и украинцы глазами Шарля Дюброя: источниковедческий анализ мемуаров «Deux années en Ukraine (1917-1919)».

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и

специальные исторические дисциплины. – Институт истории Украины НАН Украины. – Киев, 2017.

Диссертационное исследование представляет собой анализ мемуаров французского деятеля и преподавателя Шарля Дюброя «Deux années en Ukraine (1917-1919)», которые полностью посвящены Украине и украинскому народу. Мемуары представляют собой комбинированное произведение, которое одновременно содержит элементы воспоминаний и исследования. Было проанализировано отношение автора к проблеме формирования украинского государства, перспектив его самостоятельного и независимого развития, а также к вопросу идентичности украинского народа.

Уникальность мемуаров заключается в том, что автор является представителем образованного и интеллигентного сословия французской диаспоры в Украине и его точка зрения политически не заангажирована.

Для более объективного исследования первоисточника был проведен сравнительный анализ сведений Ш. Дюброя, как представителя иностранного государства, по украинскому вопросу с мемуарами других иностранных авторов и научными работами украинских историков и этнографов.

Ключевые слова: мемуары Шарля Дюброя, иностранные мемуары, украинский вопрос, мемуаристика, Первая мировая война.

Summary

Toroptseva Aliona. Ukraine and the Ukrainians by the view of Charles Dubreuil: the source analysis of the memoirs “Deux années en Ukraine (1917-1919)”.

The thesis for the getting a science degree Ph.D. in History, specialisation 07.00.06 – historiography, sources studies and special historical disciplines. – Institute of History of Ukraine of National Academy of Science of Ukraine. – Kyiv, 2017.

The thesis deals with the analysis of the memoirs of French figure and professor Charles Dubreuil «Deux années en Ukraine (1917-1919)» that are devoted to Ukraine and Ukrainian people. Memoirs are the combined work that contains the elements of memories and investigation. The views of the author concerning the problem of the state formation of Ukraine, the perspectives of its independent development and the question of the identity of the Ukrainians have been analysed. Also, the overview of the memoirs concerning the military history of Ukraine of the First World War period has been presented. The author has given coverage of many-sided aspects of the Ukrainian history against the background of the military events: social, political, economical, etc. «Deux années en Ukraine (1917-1919)» has its own singularities, genre specific character, linguistic stylistics, that mark out memoirs from the others types of historical sources. Memoir sources are specific type of the literary and historical genre. They contain an analytical historical information and subjective inducements, that allow us to

study the topic more advanced and particularly. By the stylistic, memoir works are refined, with emotional opinions. Memoirs show the psychology of the epoch, the vision of the events of different categories of people, their opinions about the facts, in this case we can make a conclusion about their attitude to Ukraine, Ukrainian people, Ukrainian question. Charles Dubreuil has described in details political and military situation in Ukraine in the First World War period (1914-1918), has shown the difficulties in Ukrainian society, the main problems in the Ukrainian state, connection of Russian, European and Ukrainian politics.

The uniqueness of the memoirs of Charles Dubreuil is that the author is a representative of the educated and intelligent class of the French diaspora in Ukraine and his point of view is not politically engaged.

For a more objective study of the source, the information of Charles Dubreuil, as a representative of a foreign state, was compared with the memoirs of other foreign authors and the scientific works of Ukrainian historians and ethnographers.

Key words: memoirs of Charles Dubreuil, foreign memoirs, Ukrainian question, memoirs science, the Great War.